

Kritiek van buitenaf? Kanttekeningen bij het document *Theologie vandaag* vanuit reformatorisch perspectief

Onder de titel ‘Kritiek van buitenaf?’ wil ik in dit artikel het document *Theologie vandaag* (TV) graag vanuit reformatorisch perspectief bespreken. Het lijkt me nuttig om meteen aan te geven wat ik met mijn titel wel en niet bedoel. Zonder nadere toelichting van mijn kant zou de eerste associatie stellig zijn dat ik met de woorden ‘van buitenaf’ bedoel uit te drukken dat ik de tekst heb gelezen als theoloog die binnen de reformatorische traditie staat. Dat is echter niet wat ik ermee wil zeggen, ook al geven de opstellers van het document er wel enige aanleiding toe, gezien het onderscheid dat zij maken tussen ‘katholieke theologen’ en anderen. Ik haast me echter te verklaren dat ik óók heb gezien dat de samenwerking in oecumenisch verband (§ 49) voortgaat aan die van katholieke theologen wereldwijd (§ 50).

Dat ik voor de titel ‘Van buitenaf?’ heb gekozen is ook niet omdat het document mij vreemd was en ik op een afstand ervan bleef staan. Integendeel, het heeft bij mij herkenning opgeroepen en mij aangesproken. Het is naar mijn overtuiging een goed oogmerk om de werelden van universitaire en niet-kerkelijk gebonden wetenschap enerzijds en van kerkelijke theologie anderzijds bij elkaar te houden. Aan de protestantse theoloog H.N. Ridderbos wordt de volgende uitspraak toegeschreven, gedaan met het oog op de verhouding van Kerk en academie: ‘bij elkaar meugen ze niet, zonder elkaar deugen ze niet’. Daarmee gaf hij aan dat het weliswaar nooit een samenzijn zon-

der spanningen zal worden ('bij elkaar meugen ze niet'), maar ook dat het er niet beter van wordt als ze besluiten voortaan gescheiden op te trekken ('zonder elkaar deugen ze niet'). Ik denk dat hij gelijk heeft. De toon van mijn bijdrage zal dus niet in het teken van kritiek staan, maar veel-
eer van die van een fundamentele herkenning.

Daarmee is dus nog eens gezegd dat het 'van buitenaf' in de titel van mijn bijdrage niet betrekking heeft op het onmiskenbare gegeven dat ik reageer als theoloog die in de reformatorische traditie staat. Anders had het vraagteken achterwege kunnen blijven. Het staat er echter heel bewust. De keuze voor de formulering van de titel is vooral bepaald door mijn voornaamste vraag bij dit document: is er wel openheid voor kritiek van buitenaf? Dan gaat het niet per se om een protestants of reformatorisch perspectief versus een rooms-katholieke benadering, maar om een fundamentele vraag. Waar zitten in dit document de openingen voor kritiek, in de vorm van tegenspraak, correctie en vernieuwing die van buitenaf komt? Dat hoeft dus helemaal niet van een 'buitenstaander' te komen, of per se vanuit een 'reformatorisch perspectief' gegeven zijn.

In deze bijdrage ga ik als volgt te werk. Ik begin met iets te vragen en te zeggen over, zoals het document het formuleert, de 'gerichte focus op Gods Woord', in relatie tot de *sensus fidelium* en het leergezag van de Kerk. Vervolgens plaats ik enkele kanttekeningen bij de ruimte die de niet-kerkelijk gebonden theologie krijgt, in de praktijk en vooral ook theologisch-principieel. Dan ga ik verder met de typering van goede theologie als 'wijsheid', waarop het document uitloopt. Ten slotte stel ik enkele gerichte vragen op voor mij aangelegene punten.

I. GERICHTE FOCUS OP GODS WOORD

In TV 5 staat een zin waarvan verwacht mag worden dat die een protestants theoloog deugd doet, namelijk dat de een-

heid van de theologie niet om uniformiteit vraagt, maar veeleer om een gerichte focus op Gods Woord. Het volgende tekstgedeelte van TV 6-9 draagt het opschrift 'Het primaat van Gods Woord'. De inzet is bij de proloog van het Evangelie naar Johannes, die 'licht werpt op het kosmische bereik van de openbaring en op de menswording van Gods Woord als hoogtepunt van de openbaring'. Daarbij geldt: 'schepping en geschiedenis vormen de tijd en de ruimte waarin God zichzelf openbaart' (TV 6). De profeten worden genoemd, maar de Torah en de roeping van Israël als eerstgeborene onder de volken ben ik niet tegengekomen. Dat het woordpaar 'schepping en geschiedenis' telkens in één adem genoemd wordt is tegen die achtergrond veelzeggend. De roeping van Israël als het volk van Gods verkiezing en verbond en ook de weg van dit volk door de geschiedenis blijven buiten beeld (TV 13, 22, 30, 87 en 98).

Gezien de rol die de *sensus fidelium* in dit document speelt (ik kom er nog op terug) verbaast me dat niet, en toch ook weer wel. Het verbaast me, want wil men in de Schrift ergens iets van de traditie zien (dat is ook: van de *sensus fidelium*), dan is het in Hebreëën 11, waar de namen van gelovigen uit Israël worden genoemd, als reeds getuigend van Christus. Het is voor mijn besef opmerkelijk dat deze getuigen, na alles wat in de laatste decennia over Israël als volk van Gods verbond ook in rooms-katholieke kring is geschreven, niet worden genoemd en al helemaal niet gehoord. Tegen de achtergrond van de vraag die de titel van mijn reactie formuleert, is het een aanwijzing dat de kritiek van buitenaf niet welkom is. Het is stellig zo dat Israël staat voor een tegenstem, waaraan de witte bladzijde tussen Oude en Nieuwe Testament ons voortdurend indringend en hinderlijk herinnert. In deze zin verbaast het me dan ook niet dat Israël ontbreekt. Tussen Kerk en Israël is het nodige in geding: het uiteengaan van de christelijke gemeente en het joodse volk was het eerste en meest ingrijpende en fundamentele schisma binnen het volk van God. Er staat ook waarlijk iets op het spel en we kunnen

er niet omheen. Het schuurt en jeukt. Des te opvallender dat het geding tussen Kerk en Israël in dit document afwezig is.

In TV 15 wordt gesproken over het goede nieuws over Jezus Christus ‘volgens de Schriften’. Daarbij wordt verwezen naar de oerblijdenis van de Kerk van Jeruzalem in 1 Korintiërs 15,3-4. Van de nieuwtestamenticus Theo de Kruijf heb ik geleerd dat die woorden ‘naar de Schriften’ naar het geheel van het Oude Testament verwijzen, met zijn tegoed en zijn tegenstemmen.¹ In de vroegste belijdenissen van de Kerk was het niet mogelijk om over Jezus Christus te spreken buiten het Oude Testament om. Dat lijkt in dit document wel te kunnen. Zeker, ik heb gezien dat het Oude Testament ter sprake komt (in TV 87 en verder), maar dan in de toonsoort van de wijsheidsliteratuur. Het klinkt allemaal erg harmonieus, té harmonieus.

Dat is mijn eerste vraag. De inzet is bij het Woord van God, maar worden de reikwijdte en de zeggingskracht ervan niet gereduceerd en ondergeschikt gemaakt aan wat de Kerk voor waar kan en wil hebben, doordat de tegenstemmen niet worden gehoord?

2. *SENSUS FIDELIUM* EN LEERGEZAG

Die vraag verscherpt zich als het gaat om de *sensus fidelium*, die een sleutelrol speelt in dit document. In TV 33 lezen we:

Het subject van het geloof is het volk van God als geheel, dat in de kracht van de Geest het Woord van God bevestigt.

In TV 34 wordt daaraan toegevoegd:

De *sensus fidelium* betekent niet eenvoudig de mening van de meerderheid in een bepaalde tijd of cultuur, en het is ook niet alleen maar een bijkomende bevestiging van wat het leergezag al heeft geleerd. De *sensus fidelium* is de *sensus*

fidei van het volk van God als geheel, dat gehoorzaamt aan het Woord van God en op de weg van het geloof wordt geleid door zijn herders. De *sensus fidelium* is derhalve de geloofszin die diep is verankerd in het volk van God dat het Woord van God ontvangt, begrijpt en beleeft in de Kerk.

Het lijkt me dat het document met deze oriëntatie op het volk van God in de lijn van Vaticanum II verder wil gaan. Maar hoeveel ruimte, hoeveel vertrouwen wordt het volk van God ook echt gegeven? Of misschien moet ik ook zeggen: hoeveel vertrouwen wordt de heilige Geest gegeven? Het is goed dat de *sensus fidelium* wordt voorgesteld als de *sensus fidei* van het gehele volk van God, dat gehoorzaamt aan het Woord van God. Maar als het document dan onderstreept dat het niet gaat om wat men in een bepaalde tijd en cultuur en context heeft verstaan, wordt de *sensus fidelium* dan toch niet ontdaan van wat geloven precies is: in de concrete situatie Christus volgen? Kunnen en mogen wij het geloof van de Kerk abstraheren van het geleefde geloof zoals dat zich altijd en per definitie in context voltrekt? Zeker, het is niet goed als het geloof in de wereldwijde Kerk uiteenwaaiert in een chaotische veelheid die geen eenheid meer vertoont. Maar wordt het geloof anderzijds niet helemaal gekanaliseerd en ingekaderd en tot metafysica gemaakt, als gesteld wordt dat die geloofszin diep verankerd is in het volk van God, en beleefd wordt in de Kerk?

In TV 26 wordt over de Traditie van de Kerk gesproken als

...iets levends en vitaals, een voortgaand proces waarin de eenheid van het geloof tot uiting komt in de veelheid van talen en verscheidenheid van culturen.

Er wordt aan toegevoegd dat ze ophoudt traditie te zijn 'als ze begint te verstenen'. Het lijkt er even op alsof die traditie ons toegang geeft tot het levende geloof dat zich in de geschiedenis steeds in concrete levens van mensen articu-

leert, maar het onderscheid tussen Traditie met een hoofdletter en traditie met een kleine letter in TV 31 vertoont dezelfde ont-concretisering en veralgemenisering als ik die meen te zien bij de *sensus fidelium*.

Ik voeg er nog een vraag aan toe: als met nadruk gesteld wordt dat de traditie levend is en niet mag verstarren, hoe verhoudt zich dat dan tot het onfeilbaar leergezag van Concilie en paus (TV 28 en 29)?

3. PROPRIUM UNIVERSITAIRE OF WETENSCHAPPELIJKE THEOLOGIE

Een volgend punt is de ruimte die de niet-kerkelijk gebonden theologie krijgt, in de praktijk en vooral ook theologisch-principieel. TV 53 is in dit opzicht heel interessant. Hier wordt gesproken over de eigen competentie en verantwoordelijkheid van de theologie en met het oog daarop wordt het volgende gesteld:

Omdat zij voortdurend in gesprek is met de sociale, religieuze en culturele stromingen van de tijd en openstaat naar andere wetenschappen die met hun eigen methoden die ontwikkelingen bestuderen, kan theologie de gelovigen en het leergezag helpen om het belang in te schatten van ontwikkelingen, gebeurtenissen en trends in de menselijke geschiedenis en te onderscheiden en te duiden op welke manier de Geest daar doorheen wellicht spreekt tot de Kerk en de wereld.

Hier lijken de vensters echt open te gaan. Theologie kan helpen oog te krijgen voor de 'tekenen van de tijd'. En de Geest zou wel eens tot Kerk én wereld kunnen spreken. Dat lijkt me een belangrijk, nieuw element. De niet-kerkelijk ingekaderde theologie wordt hier een rol toegekend die mij van eminente betekenis lijkt. Wat speelt er vandaag, wat zegt de Geest daarin 'wellicht' tot de gemeente? Dat is een prangende vraag, want het is de dood in de pot als er

geen open communicatie is tussen Kerk en wereld. Maar hoe verstandig is het om deze taak vooral onder te brengen bij de niet-kerkelijk gebonden theologie? Als het gaat over wat de Geest tot de Kerk en de wereld zegt, zal er toch sprake moeten zijn van een luisteren naar die stem? Hoe kan de theologie die stem onderscheiden zonder die te toetsen aan het spreken van de Schriften van Oude en Nieuwe Testament? Maar dan kan de theologie die opereert binnen kerkelijke kaders er niet blij mee zijn dat deze taak om te luisteren naar wat er in de wereld leeft, wordt uitbesteed aan de niet-kerkelijk gebonden theologiebeoefening. Of, als ze daar geen problemen mee heeft, moet de vraag gesteld worden of die binnenkerkelijke theologiebeoefening het zichzelf niet te gemakkelijk maakt, tot schade van hen die daar hun opleiding ontvangen en van de kerken die zij dienen. Wat mij betreft is er veel voor te zeggen om de onafhankelijke en kritische stem van de niet-kerkelijk gebonden theologie zo dicht mogelijk te betrekken bij de wetenschappelijke opleiding van de kerkelijk gebonden instituten. Laat het zo zijn dat ze bij elkaar niet 'meugen', zonder elkaar 'deugen' ze in geen geval!

Het lijkt me goed nog even erop in te gaan dat er staat dat de Geest tot de Kerk en de wereld spreekt, en wel in die volgorde. Het hoeft niet te betekenen dat de Kerk krachtens haar bestaan altijd vooraan zit, dicht bij het vuur, en op grond daarvan zichzelf een voorrangspositie toekent. Het kan ook inhouden dat de Kerk als eerste de kritiek hoort die de Geest uitoefent en in crisis gebracht wordt, om exemplarisch te laten zien wat er gebeurt wanneer men voor de Geest, die Heer is en levend maakt, niet wegloopt. 'Het oordeel begint bij het huis van God', zegt de apostel (1 Petr. 4,17).

Deze aanzet zit in het document. Maar als ik het goed zie, wordt de niet-kerkelijk gebonden theologie meteen weer aan banden gelegd. Het is niet meer dan een hulpwetenschap om de tijd te verstaan (TV 53). Wel is het mogelijk dat de Geest door de tijd tot de wereld spreekt, maar

dat spreken wordt geijkt aan de *sensus fidelium*. Echt spannend kan het dus nooit worden. In tv 55 is te zien hoe het helemaal ingekaderd wordt. Als de Geest van Christus misschien iets te zeggen heeft door gebeurtenissen als Verlichting en Franse Revolutie, emancipatie en vrouwenrechten, het zoeken naar vrede en gerechtigheid, de inzet voor bevrijding, democratisering en milieu, haasten de auteurs te stipuleren dat:

...wat tevoorschijn komt als een meer scherpzinnige waarneming van de wereld in ieder geval een diepere erkenning moet opleveren van Christus de Heer en het Evangelie, want Christus is de redder van de wereld.

Een 'diepere erkenning', daar moet het naartoe. Zou Christus ook buiten de legerplaats te vinden zijn (Hebr. 13,13)? Buiten de kerkelijke kaders? En wat betekent de uitspraak 'moet in ieder geval opleveren'? Is dat een claim op de academische theologie? Is het een vertwijfelde bezwering? Of heeft het iets van een diep vertrouwen in het beleid en de kracht van Gods Geest?

Nogmaals, ik heb er geen probleem mee dat er een betrokkenheid is op het geloof van de Kerk, en evenmin dat verschillende contexten worden benoemd en van elkaar onderscheiden (theologie tegenover leerambt), maar dan dient wel *theologisch* duidelijk gemaakt te worden wat het *proprium* van de wetenschappelijke theologie is. Heeft ze ook een eigen verantwoordelijkheid of zelfs een roeping, onder een open hemel?

Op 'katholieke theologie' wordt in elk geval wel een claim gelegd. In tv 39 staat dat 'theologen *moeten* [cursief dH] erkennen dat uitspraken van het leergezag bijdragen aan voortgang in de theologie, en zij moeten de receptie van die uitspraken ondersteunen'. Dat roept bij mij de vraag op van wie dat zou moeten. Het lijkt me dringend nodig dat helder wordt gemaakt welke vrijheid de kerkelijk gebonden theoloog heeft en van de Kerk ook krijgt.

Het document is in dit opzicht naar mijn besef niet helder en ondubbelzinnig. In TV 41 wordt van de theologen gezegd dat zij ‘altijd constructieve kritische evaluatie en commentaar’ dienen te leveren, en in TV 46 wordt in hooggestemde bewoordingen gesproken over openheid en uitwisseling in vruchtbare samenwerking. Maar in TV 48 wordt toch weer even duidelijk gemaakt wie de toon aangeeft:

De bisschoppen waken over de gelovigen met hun onder-richt en hun zorg en het is hun recht en hun plicht om te spreken, tussenbeide te komen, en zo nodig kritiek te oefenen op theologisch werk waarvan zij vinden dat het onjuist of schadelijk is.

Het klinkt veelbelovend dat de waarheid de rede vrijmaakt om onderzoek te doen, maar werkt het ook zo (TV 63; vgl. TV 84)?

In TV 83 krijgt religiewetenschap minder betekenis en relevantie toegekend dan de niet-kerkelijk gebonden of ingebodde theologie (TV 53). Waarom is dat? Is het wellicht omdat ze bedreigender is? Komt ze dichterbij het geloofsgeheim? Maar hóe laat zich dat dan wetenschappelijk verantwoorden, gezien het gegeven dat de methoden van die niet-kerkelijk gebonden theologie en de religiewetenschap immers niet principieel van elkaar verschillen?

4. WIJSHEID

Theologie vandaag loopt uit op een pleidooi voor wijsheid. Dat is een bijbelse notie, zoals men ook laat uitkomen. In ‘wijsheid’ gaat het om een oriëntatie die denken en handelen omvat. Het document komt nu dus met beide benen op de grond en tematiseert de vraag wat dit voor het praktische leven betekent. Welke kant gaat het document hier uit? In TV 91 wordt van deze wijsheid gezegd:

Ze biedt een samenvattende verklaring van de werkelijkheid in het licht van de hoogste openbaringswaarheden en ze werpt op alles licht vanuit het grondmysterie van de Drie-eenheid, beschouwd in zichzelf en in haar schepende en historische handelen.

Bij de term ‘samenvattende verklaring’ blijf ik haperen. Het is een pretentie die er niet om liegt. Het is geen uitgljeder, denk ik, want de omgeving van dit citaat ondersteunt deze typering. TV 90 eindigt als volgt:

Voor de kerkvaders was de wijze iemand die alle dingen beoordeelt in het licht van God en van eeuwige werkelijkheden, die immers de norm zijn voor de dingen op aarde. Daarom heeft wijsheid een morele en spirituele dimensie.

‘De norm’ is toch iets anders dan ‘een *eye-opener*’ of de rede die bevrijd wordt. ‘De norm’ is wel heel massief. Dat deze wijsheid ‘daarom’ een morele en spirituele dimensie heeft, impliceert dat dit ‘morele en spirituele’ helemaal is ingekaderd en vastgelegd.

In TV 91 wordt 1 Korintiërs 2,9 geciteerd. Het gaat in dat hoofdstuk, in vervolg op het voorgaande, over de dwaasheid van het kruis, die paradoxaal genoeg echte wijsheid is. Als ik deze hoofdstukken lees (en de rest van de brief) krijg ik niet de indruk dat het spoort met wat de apostel bedoelt, als het document stelt:

... het Woord van God, dat openbaart ‘wat geen oog heeft gezien, geen oor heeft gehoord, wat in geen mensenhart is opgekomen’ (1 Kor 2,9), maakt voor mensen de weg vrij naar een hogere wijsheid. (TV 91).

Iets als ‘hogere wijsheid’ kende men ook in Korinte. Het was een wijsheid die aan de ander voorbijging. Als Paulus spreekt over ‘wat geen oog heeft gezien, geen oor heeft gehoord, en wat in geen mensenhart is opgekomen’, doelt hij

op de doorkruising van onze manier van leven en denken door de vreemde boodschap van het kruis. Die doorkruising voert ons niet naar hogere sferen, maar brengt ons pas écht met beide benen op de grond en leidt ons tot hen die er in de ogen van deze wereld niet toe doen. Gaat het echt om een 'hogere wijsheid'? Ik herinner in dit verband aan een waarschuwing die ik ooit bij de filosoof Theo de Boer las:

Het mag waar zijn dat de omhooggevoerde ziel niets anders kan dan God liefhebben, maar de praktijk leert dat hij nog uitstekend in staat is zijn naaste te haten.²

De zorg voor de mens, de geschonden, lijdende mens, misbruikte mens, mis ik in dit stuk, als wezenlijk voor de theologie en thuishorend in het hart ervan. Als dat is omdat men kopschuw is voor een theologie die enkel de mens ziet en daarbij God vergeet, dan is die angst een slechte raadgever.

Ten slotte, als ik het geheel probeer te vatten, het Woord van God dat geen spanning heeft met de *sensus fidelium*, het spreken van de Geest dat altijd overeenstemt met het leergezag, zijn de 'luiken' dan echt open? Of is er sprake van een gesloten systeem? Zeker, er zijn openingen, en ik heb ze genoemd. Maar zijn het in feite niet buffers en bliksemafleiders die ingebouwd zijn om ervoor te zorgen dat er niet echt een storing kan plaatsvinden? Het document is daardoor stevig geïmmuniseerd tegen wat écht van buiten komt. Vandaag is het een probleem dat veel gebouwen (met name ziekenhuizen) met airconditioning vertonen, dat het gesloten systemen worden, waarin ziektekiemen en ander ongemak ongestoord rondgepompt wordt. Het is fataal voor theologie en Kerk als ze zich zorgvuldig vrijwaren tegen wat ons diep zou kunnen en moeten verontrusten en van ons stuk brengen. Maar waarom zouden we zo met overgave garanties proberen in te bouwen die

het niet kunnen zijn? Zou we niet moeten durven loslaten en ons overgeven aan de Geest die in de waarheid leidt, in het geloof zó de waarheid te vinden die ons vrijmaakt?

LITERATUUR

- Th.C. de Kruijf, “‘Naar de Schriften’”. De eerste brief van de apostel Paulus aan die van Corinthe: 15,3-4’, in: D. Akerboom e.a. (red.), *Broeder Jehosjoea. Opstellen voor Ben Hemelsoet, bij zijn afscheid als hoogleraar in de exegetische van het Nieuwe Testament van de Katholieke Theologische Universiteit te Utrecht*. Kampen: Kok 1994.
- Th. de Boer, ‘Hoe red ik mijn ziel’, in: idem, *Langs de gewesten van het zijn. Spiritualiteit van de woestijn en andere opstellen*. Zoetermeer: Meinema 1996.

NOTEN

- 1 De Kruijf (1994: 129-136).
- 2 De Boer (1996: 22).